

S Z E M L E

A magyar nyelv az informatika korában

Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián.

VII. A nemzeti kultúra az informatika korában. A magyar nyelv jelene és jövője.

Szerk. GLATZ FERENC. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999. 195 lap

A tanulmánykötet a Magyar Tudományos Akadémián 1997. június 30-án rendezett „Tudomány és magyar nyelv” című konferencia előadásainak írott változata, mely három szemszögből — a természettudósok, a nyelvvtudósok, valamint a társadalomtudósok és informatikusok szemszögéből — mutatja a mai magyar nyelv (elsősorban nyelvi tervezési) kérdéseit.

RITÓÓK ZSIGMOND „Előszó”-ja (9—11) exponálja a kötetben felvetett legfontosabb problémákat, úgymint: a globalizáció és a magyar nyelv jövője, „kis” és „nagy” nyelvek helyzete, az angol nyelv monopóliuma úgy is, mint az informatika szaknyelve, hogy az idegen elemek beáramlása a nyelvbe romlásnak tekinthető-e, továbbá a funkcionális olvasni nem tudás.

Ezt követi GLATZ FERENC 10 tézise „Tézisek a magyar nyelvről” címmel (13—5). Álljon itt az azóta közismertté vált tézisek címe és rövid tartalmi kivonata: 1. „A jövő Európájáról” — A kis nemzeti-nyelvi kultúrák nyújtotta sokszínűség a legfőbb. 2. „Az anyanyelv kettős funkciójáról” — Folytonos korszerűsítésre, ápolásra szorul. 3. „Az informatika korának kihívásairól” — Az ismeretáramlás feltétele a közlés és az értés pontossága. 4. „A polgár versenyképessége” — A kis nyelvi kultúrák tagjai védelemre szorulnak. 5. „Az állam feladatáról” — A kis nyelvek korszerűsítési programja, mivel nem kifizetődő befektetés, csakis állami feladat lehet. 6. „Program az anyanyelv korszerűsítésére” — Az MTA dolgozzon ki programot a szaknyelvek és a média nyelvének ápolására! 7. „Program a nyelvápolásra” — Az Országgyűlés hozzon létre a nyelvápolást támogató közalapítványt! 8. „A tudományos kutatásról” — A közpénzen fenntartott tudományos műhelyek kiemelt feladata a magyar és a magyarországi kisebbségek nyelvének, hagyományainak tanulmányozása. 9. „Az idegen nyelvek tanítása” — Az idegen nyelvek tanulása a kis nyelvi kultúrák tag-

jai számára elemien fontos, hiszen ez teszi lehetővé bekapcsolódásukat a világ szellemi életébe. 10. „A többségi és a kisebbségi nyelvi kultúrákról” — Mivel térségünkben a nemzeti és államhatárok nem esnek egybe, fontos feladat a különféle kisebbségek védelme, a kirekesztés mellőzése. E téziseket ismertetve nem hallgathatjuk el, hogy nem váltottak ki osztatlan egyetértést, SZÉPE GYÖRGY igen részletes elemzést (SZÉPE GYÖRGY, Magyarország nyelvpolitikája és a kutatás. In: BALASKÓ MÁRIA — KOHN JÁNOS szerk., *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke I.* Szombathely, 1999. 13—24) készített a tézisekről és — jóval „nyelvészebb” megközelítésű — alternatívát (SZÉPE GYÖRGY, *Tézisek a magyar nyelvről. Az emberi nyelvi jogok keretében.* In: FÖLDI ÉVA — GADÁNYI KÁROLY szerk., *Vox Humana.* Bolla Kálmán professzor hetvenedik születésnapjára. Bp., 2000. 386—9) is nyújtott.

A kötet tulajdonképpeni törzsanyaga MICHELBERGER PÁL tanulmányával kezdődik: „Nemzeti nyelv a tudományban: múlt — jelen — jövő?» (19—27). A tanulmány középpontjában az a probléma áll, hogy a tudományos közéletben egyre inkább kizárólagossá válik az angol — modern lingua franca — használata; ezt a szerző nagyon veszélyesnek érzi, mivel véleménye szerint egyrészt igazi tudományos gondolkodás csak anyanyelven lehetséges; másrészt a különféle nyelvek különféle gondolkodásmódja gazdagítja a tudományt is. Az angol mint a tudomány nyelve és a középkori latin összevetésének legfontosabb megállapítása, hogy lényegesen különbözik a két helyzet, mivel a középkori latin egy már holt nyelv egyszerűsített változata volt, szemben az angollal, mely élő nyelv, méghozzá számos területi nyelvváltozattal.

MARX GYÖRGY a „Tudomány kettős kötésben” címet viselő tanulmányának (29—32), mely élvezetes stílusával az anyanyelvápolás legjobb útjára mutat, középpontjában az a tézis áll, hogy modern tudományt csak egyetemes és nemzeti kettős kötésben lehet művelni; egyiket sem szabad a másik elé emelni. A cikk konkrétan nyelvi kérdéssel is foglalkozik: abból kiindulva, hogy a tudomány nemzetközi nyelve nem az angol, hanem az amerikai, és míg az előbbi az arisztokrácia nyelve, az utóbbi plebejus nyelv, ezáltal a merész metaforák nagy száma megtermékenyítőleg hat a tudományos gondolkozásra is.

A második fejezetet — „Ahogyan nyelvtudósok látják” — BENKŐ LORÁNDnak „A történeti nyelvtudomány feladatköréről mai nyelvünk állapota és változása ügyében” című tanulmánya (35—48) nyitja. Az elsőként felvetett kérdés itt az, hogy létezik-e a nyelvi jelenségeknek értékrendje. A szerző — számos más nyelvészeti iskolával ellentétben, de például BÁRCZI GÉZA nézetével is alátámasztva — amellett foglal állást, hogy van ilyen, s ennek kell vezérfonálul szolgálnia a nyelvművelésben. Hozzáteszi azonban azt is, hogy a laikus és a nyelvtudományi szemlélet sokszor egészen különböző értékítéletet tesz magáévá, jelesül az utóbbi sokkal toleránsabb az újabb keletű és a pusztá logikának ellentmondó jelenségek kérdésében, és sokkal árnyaltabb képet fest a jelenségekről. — A tanulmányban felvetett másik fő kérdés az, hogy a nyelvtudomány beszélhet-e a nyelv életébe. Erre a kérdésre (melynek a nyelvészet művelői között hasonló erőtere van, mint az előzőnek) szintén pozitív választ fogalmaz meg a szerző. BENKŐ kifejti azonban, hogy mivel a nyelvi változások túlnyomó többsége értéknövelő jellegű, célszerű óvatosan bánni ezzel a lehetőséggel.

DEME LÁSZLÓnak „Az anyanyelvészet fogalma és társadalmi feladatai” című tanulmánya (49—56) a következő a kötetben. Abból kiindulva, hogy „»a« nyelv nem létezik, [...] csak konkrét nyelvek vannak” (50), rámutat a szerző arra, hogy az anyanyelv és tanulása erőteljesen társadalmi kötöttségű jelenség, illetve folyamat, és a felnövekvő gyermek gondolkodásmódját alapvetően meghatározza. Ennek következménye — a szerző szerint —, hogy a nyelvhasználat szoros összefüggésben áll a közgondolkodással és a közkerkölccsel. DEME ezen tézisek alapján megfogalmaz egy kutatási-cselekvési programot, melynek végrehajtása két alapfeltétel teljesülését követeli meg: 1. a magyar nyelvtudomány a nemzetközi (elsősorban amerikai) trendek „kritikátlan másolása” (54) helyett járuljon hozzá „annak a társadalomnak a megismeréséhez [...], amelyben és amelyből

él” (i. h.); 2. az MTA Nyelvtudományi Intézete új szemléleti alapokon állva szenteljen jóval nagyobb figyelmet a magyar nyelv — történeti és belső rendszeren alapuló — ápolására és fejlesztésére.

BÁLÁZS GÉZA „Nyelvstratégia” című tanulmánya (57—72) előbb vázolja a nyelvi konvergencia és divergencia tényezőit, majd meghatározza a modern nyelvstratégia 1. vizsgálati szempontjait: szókincsfelmérés; nyelvirétegződés-vizsgálatok; beszélt nyelvi felmérés, nyelvtan; kommunikációkutatás; személyiség és beszéd; közösség és beszéd; kommunikációs környezet; médiavilág, tömegkultúra, informatikai forradalom; globalizmus és reklám; újfajta beszélt-nyelviség; és 2. a fő irányait: a többszintűség követelménye; beszédművelés, kommunikációs nevelés, helyesejtés; helyesírás; internet; interlingvisztika — interkulturalitás; idegen szavak (nemzetközi kifejezések); a szókészlet megújítása; szaknyelvek; médianorma; a határon túli magyarság és a kétnyelvűség; nyelvtervezés — jövőtervezés; anyanyelvi nevelés; nyelvi ismeretterjesztés. A szerző végül kimondja, hogy a nyelvstratégia, nyelvművelés fő célja: a teljes kommunikáció.

FÁBIÁN PÁL „A nyelvművelés feladatai” című tanulmányában (73—8) mindenekelőtt a szaknyelvművelésnek, a szaktudományok nyelve fejlesztésének a fontosságát hangsúlyozza, és az idegen szavak kérdése kapcsán türelemre inti mind a pártolókat, mind az ellenzőket. A szaktudományok nyelve kapcsán a szerző rámutat arra is, hogy mivel a szaknyelvek nem azonosak a szakszókincsekkel, szükséges lenne a szaknyelveket is vizsgálni szövegtani szempontból. A nyelvművelés égető problémája a mai magyar szókészletet bemutató, korszerű szótár hiánya, illetve az anyanyelvoktatás hiányosságai is. A nyelvműveléshez szorosan kapcsolódik a helyesírás ügye is: ennek jövőjében a megőrzésnek, nem pedig az újításnak kell elsősorban érvényesülnie. Végezetül sajnálattal állapítja meg a szerző, hogy az elektronikus és a nyomtatott sajtóban egyaránt nagyon háttérbe szorult a nyelvművelő tevékenység. (A recenzens fűzi hozzá, hogy nem csupán az aktív nyelvművelés, hanem — és ez talán még bántóbb — az általában vett nyelvi igényesség is; bár e téren mintha már túljutottunk volna a mélypontra.)

„Anyanyelvünkről, bizakodva” szól GRÉTSY LÁSZLÓ (79—82). Kifejti, hogy a nyelvművelésre feltétlenül szükség van, azonban „nyelvtörvénnyel semmiképp” (79). Szükségét látja nyelvi „hiteles hely(ek)” felállításának, például a Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő osztályának keretében. Az elhangzott előadás szövegéhez — bizakodva — egyebek mellett azt fűzi hozzá az írott változatban a szerző, hogy a Magyar reklámetikai kódexben külön cikkely foglalkozik a nyelvi kérdésekkel (a 2001 februárjában megjelent internetes Tartalomszolgáltatási kódex [<http://index.hu/cikkepek/0102/tech/kodex.doc>] is több ponton érinti ezt a kérdéskört — M. A.), valamint azt, hogy az informatika angol eredetű szakszókincsének magyarításában jelentős lépések történtek.

POMOGÁTS BÉLA tanulmánya, a „Nyelvújítás az ezredfordulón” (83—90) elhelyezi a magyar nyelvet a világ nyelvei között, a beszélők száma szerint, majd bemutatja a kisebbségi nyelvhasználat szintereit.

PUSZTAI FERENC „Magyarul és magyarán” című tanulmánya (91—8) elsősorban státusztervezési kérdéseket érint. Az első ilyen kérdés az angol és a magyar nyelv viszonya; korábban ugyanis státusztervezési probléma Magyarországon csak a cigányság nyelvi helyzetével kapcsolatban merült fel, mára azonban a (főként természet-) tudományok nyelveként Magyarországon is egyre nagyobb szerepet tölt be a világangol. Egy másik státusztervezési kérdés a magyar nyelv egy-, illetve többközpontúságának kérdésköre — ezt politika- és ideológiamentesen kellene mielőbb tisztázni. Inkább a korpusztervezés körébe tartozik már a tanulmányt záró probléma, a szaknyelvek és a köznyelv viszonya.

KONTRA MIKLÓS tanulmánya az „Anyanyelv, diszkrimináció, oktatás” kérdéseit taglalja (99—104), három csomópont köré csoportosítva őket. Az első ilyen csomópont a cigány mint anyanyelv kérdésköre, melynek kapcsán a szerző megállapítja, hogy a NAT a nyelvi meghatározottságú diszkrimináció, azaz TOVE SKUTNABB-KANGAS szakkifejezésével a lingvizmus jegyeit viseli magán. A második csomópont a határon túli magyar nyelv kérdésköre, amely tárgyalásában KONTRA néhány, nemcsak a szókincset, hanem a nyelvi szerkezetet is érintő jelenséget mutat be a magyar

különböző kontaktusváltozataiban. A harmadik csomópont a nyelvhasználatba történő beavatkozássé, amelynek a szerző szerint sokkal jobb esélyei vannak, hogyha nem követő, hanem megelőző stratégiát folytat, azaz a magyarítás megelőzi egy idegen szó elterjedését, és nem követi azt.

BÁNRETI ZOLTÁN „Az anyanyelvi nevelés modernizációjáról” szól (105—18). Elsőként a tradicionális nyelvtanoktatás hibáit elemezve a következőket állapítja meg: a nyelvtan oktatása helyett célszerűbb az anyanyelvi képességek fejlesztése; hiányoznak az iskolai nyelvtanoktatásból a modern nyelvészet problémakereső módszerei; a nyelvhasználat ún. „tudatosítása” valójában nyelvi kategóriák neveinek „tudatos ismételtetése”; a nyelv szabályrendszere mellett fontos lenne a beszélszabályrendszerének megismertetése; a hagyományos nyelvtanoktatás inkább alkalmazkodásra, mint gondolkodásra készítet. A tradíció meghaladására a szerző a következő lehetőségeket látja: ki kell használni a modern nyelvészet adta lehetőségeket az alábbi három komponens szerint: nyelvelméleti alapok, grammatika és kreativitás, kommunikációs tréningek. E három komponens elrendezése nagymértékben befolyásolja a program hatékonyságát. A továbbiakban BÁNRETI kifejti programjának részleteit.

SZÉPE GYÖRGY „Szakemberek és beszélők együttműködése a magyar nyelv jelenével és jövőjével kapcsolatos kérdésekben” című tanulmányának középpontjában a magyar nyelvről megfogalmazott hat állítás elemzése áll. Ezek és a hozzájuk fűzött kommentárok kivonata: 1. „Fogy a magyarul beszélők száma.” — Belső nyelvészeti szempontból semmitmondó, lehetnek azonban szociolingvisztikai vonzatai, elsősorban a kétnyelvűség kutatásának körében. 2. „Töredezik a magyar nyelvterület egysége.” — Elfogadandó és vizsgálendő tény, hogy a magyar nyelv több központú. 3. „Romlik a magyar beszéd minősége.” — Fonetikai szempontból mellőzendők az előítéleteket közvetítő metaforák; szociolingvisztikai szempontból vizsgálendő, mit tekintenek szépnek a nyelvhasználók. 4. „Túl sok idegen szó kerül be a magyarba.” — Az e területet érintő releváns kutatások régiek, újak nincsenek; fontosabb lenne a negatív kampányok helyett az idegen szavak helyes használatára irányítani a figyelmet; a kérdést inkább a stilisztikának kellene tárgyalnia. 5. „Esik a magyar beszéd kulturális szintje.” — Hasonló állítások nagyon sok nyelvre megfogalmazhatók, s valójában interdiszciplináris kérdés; vizsgálendő a jelenség maga, és vizsgálandók az ezen nézeteket kifejtők is. 6. „Esik a magyar írásbeliség szintje.” — A kérdés a funkcionális analabetizmussal együtt, interdiszciplináris keretek közt vizsgálendő.

KIEFER FERENCnek a „Néhány gondolat a nyelvi technológiákról” című tanulmánya (129—33) rámutat arra, hogy az informatikai forradalom a nyelv számára hasonló helyzetet teremtett, mint korábban az írás felfedezése vagy a könyvnyomtatás feltalálása. A ma fejlesztendő modern nyelvi technológiák tehát a következők: legalább kétszázmillió szövegszóból álló korpuszon alapuló, szabványos felépítésű, a regiszterekre a korábbiaknál nagyobb súlyt fektető, korszerű gépi és papírszótár készítése; a beszélt nyelv vizsgálata, a beszéd írott nyelvvé alakításának kutatása; a Strukturális magyar nyelvtan befejezése, majd egy ezen alapuló leíró nyelvtan elkészítése.

A kötet harmadik részét — „Ahogyan társadalomtudósok és informatikusok látják” — HUNYADY GYÖRGYnek „A nyelv szerepe a nemzeti azonosság-tudatban” című tanulmánya (137—42) nyitja, mely először a nemzetfogalommal foglalkozik: valós entitás-e, avagy hamis tudati képződmény. Ezt követően a szerző rátér fő tárgyára, nevezetesen, hogy a közgondolkodásban melyek a nemzethez tartozás kritériumai, azaz hogy milyen megoszlásban tartották és tartják a magyar nemzethez tartozónak a határon túli (külön a Kárpát-medencében, illetve a másutt élő) magyarokat, valamint a magyarországi kisebbségeket. Az országos reprezentatív minta alapvetően nyitott gondolkodásról tett tanúbizonyosságot, „bár nem hallgatható el, hogy 11,5% a nem keresztény családból származókat [...] akkor sem foglalja bele a magyar nemzetbe, ha anyanyelvük magyar” (139).

TÖLGYESI JÁNOSnak „A számítógéppel és az internettel kapcsolatos fogalmak útja a köznyelv felé” című tanulmánya (143—53) a tömegkommunikáció változásainak bemutatásával kezdődik, azzal, hogy a rendszerváltás folytán felszabaduló — elsősorban elektronikus — sajtót hogyan vette birtokba a korábbi fegyvelmzett normával szembe forduló, az egyéni, olykor a vulgáris színezettől

sem visszariadó stílus. Ezután bemutatja a szerző a különféle informatikai eszközökhöz (tévé, videó, teletext; mikroszámítógépek; internet) kapcsolódó szókinsnek a magyar szak-, majd köznyelvbe történő bekerülését, különös tekintettel a meghonosodott idegen alakok és a magyarítások kettősségére.

TERESTYÉNI TAMÁSNAK az „Adatok a magyarországi nyelvi-kommunikációs kultúra állapota-ról” című tanulmánya (155—75) a funkcionális írástudatlanságot és a magyarországi idegennyelv-tudást vizsgálja statisztikák tükrében. A tanulmány első része az olvasási, illetve az írási szokásokat, a munkavégzésben használt kommunikációs készségeket (olvasás, írás, számolás, rajzolás), valamint a helyesírási és nyelvhelyességi (a szerző szóhasználatával élve: nyelvtani) készségeket elemzi. A második részben a szerző beszámol egy bevallásos módszerrel készített közvélemény-kutatásról, különválasztva a nemzetiségi nyelvtudókat az idegen nyelv(ek)et tanulásal elsajátítóktól, vizsgálva a nyelvek szerinti és a nyelvtudás szintje szerinti megoszlást, valamint azt, hogy a nyelvtudónak mikor és mennyire van alkalma idegennyelv-tudását hasznosítani.

A kötetet ANGELUSZ RÓBERT és TARDOS RÓBERT tanulmánya, „A számítógépes és az internetkultúra magyarországi elterjedésének adatai” zárja. A tanulmány bemutatja, hogy a számítógép és az internet-hozzáférés miképp oszlik meg a magyar társadalomban, megkülönböztetve az otthoni hozzáférést az egyéb színterektől, súlyt fektetve a felhasználás céljára is. A jövő számára nem túl biztató megállapítás, hogy 1997-ről 1998-ra az egyik legjelentősebb tényező az apa iskolázottsága volt az ellátottság tekintetében, ez a helyzet ugyanis a társadalmi esélyegyenlőtlenséget nem csupán konzerválja, hanem nagy valószínűséggel tovább mélyíti.

A tanulmánykötet a magyar nyelv mai helyzetét alaposan körüljárja, és mivel inkább kérdéseket fogalmaz meg, mint válaszokat, igazán elgondolkodtató, további elmélkedésre készítő olvasmány.

MÁRTONFI ATTILA